

Samo Kristen
V PRAGI “NAPREJ
ZASTAVA SLAVE”,
V LJUBLJANI
“KDE DOMOV MŮJ?”
JAN MASARYK
IN SLOVENCİ.

267-284

SAMO KRISTEN
INŠTITUT ZA NARODNOSTNA
VPRAŠANJA
SI – 1000 SLOVENIJA

::POVZETEK

PRISPEVEK OBRAVNAVA TISTE ELEMENTE v biografiji nekdanjega zunanjega ministra ČSR Jana Masaryka, ki so povezani s Slovenijo in Slovenci, oziroma češko(slovaško)-slovenskimi odnosi. Tako je z namenom, vzpodbuditi borbeni duh rojakov v času nemške okupacije, Masaryk v svojih govorih na londonskih radiju večkrat omenjal Slovence, ob dveh različnih priložnostih pa je tudi recitiral verze iz njihove takratne himne v slovenskem izvirniku. Po navedbi biografa Vladimirja Vaněka se jih je naučil že ob razpadu Avstro-ogrške monarhije, ko je kot demobilizirani vojak prisostvoval veliki narodni manifestaciji v Ljubljani, na kateri so bile pretrgane državnopravne vezi slovenskih dežel s habsburško dinastijo in razglašena Država SHS. Kasneje naj bi se tega dogodka večkrat spominjal in navajal njeno besedilo. Avtor opozarja tudi na vlogo, ki sta jo kasneje, v okviru "tržaškega vprašanja" odigrala Masaryk in Vaněk – prvi na mirovni konferenci v Parizu, kjer je v imenu ČSR podprl jugoslovanske zahteve, drugi kot diplomatski predstavnik ČSR v Rimu. Sklepati je namreč mogoče, da je Vaněk v začetku marca 1945 z "zaupno" informacijo o iminentni zavezniški invaziji na Jadranu, posredovano preko svojega jugoslovanskega kolega Beogradu, pomembno vplival na pospešitev jugoslovanskega pohoda na Trsta in uresničevanje drugega dela sporazuma Subašić- Tito (imenovanje Kraljevega namestništva, sestava koalicijske vlade), s čimer bi lahko pomagal uresničevati takratno Masarykovo zunanjepolitično koncepcijo "vmesne Evrope" kot mostu med Vzhodom in Zahodom.

Ključne besede: Jan Masaryk, Tomáš Garrigue Masaryk, Vladimir Vaněk, Čehi, Slovenci, narodna in državna himna, Ljubljana, Tržaško vprašanje, prva in druga svetovna vojna, hladna vojna.

ABSTRACT

IN PRAGUE "NAPREJ ZASTAVA SLAVE", IN LJUBLJANA "KDE DOMOV MŮJ?" – JAN MASARYK AND SLOVENES

The article discusses those elements in the biography of the former minister of foreign affairs of the CSR Jan Masaryk that are specifically related to Slovenia and Slovenes, and to Czech (Slovakian)-Slovene relations. With the aim to arouse the fighting spirit of his compatriots in the time of German occupation, Masaryk often referred to Slovenes in his speeches on the London radio and at two different occasions even recited lines from the Slovenian national anthem in the original

Slovene wording. According to his biographer Vladimír Vaněk he learnt them by heart at the breakup of the Austro-Hungarian monarchy, taking part - as a demobilized soldier - in a great national manifestation in Ljubljana when the official ties of the Slovene lands with the Hapsburg dynasty were severed and the State of Slovenes, Croats and Serbs was proclaimed. Later on he often remembered this event and recited the text of the anthem. The author also points out the role, played later on in connection to "Trieste question" by Masaryk and Vaněk - the former at the peace conference in Paris, where he supported Yugoslav claims on Trieste, the latter as a Czech diplomat in Rome. It can be inferred that the Vaněk's "confidential" information about the imminent allied invasion on the Adriatic coast, signaled by his Yugoslav colleague to Belgrade at the beginning of March 1945, had a significant impact upon the speed of the Yugoslav march on Trieste and on the implementation of the second part of Šubašić-Tito agreement (appointment of the Royal regency and the forming of the coalition government) which could help implement Masaryk's foreign policy concept of the so called "Zwischeneuropa" as a bridge between East and West.

Key words: Jan Masaryk, Tomáš Garrigue Masaryk, Vladimír Vaněk, Czechs, Slovenes, national anthem, Ljubljana, Trieste Question, WW I, WW II, Cold War

“Jako vy všichni, mám rád náš ‚Kde domov domov můj‘, ale teď musíme zpívat jinak. Musíme si ku příkladu dočasné vypůjčit slovinskou hymnu: ‘Naprej zastava sláve, na boj junaška kri, za blagor očetnjave, naj puška govori.’”

Jan Masaryk: Volá Londýn. Práce, Praga 1946, str. 274

Jan Masaryk se je rodil 14. 9. 1886 v Pragi kot tretji otrok v zakonu univerzitetnega profesorja filozofije dr. Tomáša Garrigue Masaryka (TGM) in Charlotte, rojene Garrigue.¹ Po zgledu matere Charlotte, nekdanje učenke Franza Liszta, je tudi sam hotel postati koncertni pianist, a je ta želja ostala neuresničena. Maturiral je v Pragi in se zatem – po materi, potomki francoskih hugenotov in prvih naseljencev z ladje “Mayflower”, na pol Američan - šolal v Združenih državah Amerike. Pozimi leta 1913, na predvečer svetovne vojne, se je z ladjo “Martha Washington” vrnil na staro celino. Po prihodu v Trst, luko preko katere so se že čez nekaj let vračali iz Sibirije domov pripadniki Češke legije, si je izbral prenočišče v hotelu “Balkan” in se nato na železniški postaji

¹Poleg brata Herberta je imel še sestri Olgo in Alico. Dr. Alice Masaryk je kasneje po očetovem naročilu sodelovala s slovenskim arhitektom Jožefom Plečnikom pri prenovi praškega gradu in zatem z njim do njegove smrti ostala v pismenih stikih. Cf.: Věra Behalová: Alice Masaryk, Plečnik and the Castle. V: Josip Plečnik. An Architect of Prague Castle. Prague Castle Administration, Prague 1997, str. 81- 87.

sestal z očetom, namenjenem na Capri. Snidenja in množičnega sprejema, prirejenega v očetovo čast, se je kasneje spominjal takole: *“Končno smo pristali v Trstu. Tam nas je pričakoval bodoči prvi prezident češkoslovaške republike, ki je bil po naključju soprog moje matere. Na njegovo čast je bila prirejena veličastna jugoslovanska manifestacija in na tisoče ljudi ga je vabilo k sebi.”*²

Leto dni po izbruhu prve svetovne vojne je kot “enoletni prostovoljec” (Einjährig-Freiwilliger) stopil v avstroogrsko armado, bil sprva kadet in ob koncu vojne poročnik. To niso bila najlažja leta za družino Masaryk. Zaradi dejavnosti TGM v emigraciji, je bila družina pod povečanim nadzorom oblasti. Sestra Alica je preživela osem mesecev v zaporu, Herbert, nadarjen slikar, je umrl petintridesetleten zaradi tifusa v Galiciji, mati Charlotta je doživela živčni zlom in postala žrtev depresij, od katerih si ni več opomogla. Jan je služil v pratežu, večji del vojne na Poljskem in na Madžarskem. Zlom in vojaško razsulo stoletne habsburške monarhije je dočkal na Piavi in se nato prek Trsta, Ljubljane in Dunaja vrnil domov v Prago.

Leta 1919 je vstopil v diplomacijo novoustanovljene Češkoslovaške republike. Sprva odpravnik poslov v Washingtonu, je že leta 1920 postal osebni tajnik očetovega tesnega sodelavca, zunanjega ministra dr. Edvarda Beneša. Leta 1925, leto dni po poroki s Frances Crane-Leatherbee,³ sestro prvega ameriškega veleposlanika v ČSR, je bil imenovan za ambasadorja ČSR v Veliki Britaniji. Njegov oče, “Predsednik Osvoboditelj” (“Prezident Osvoboditelj”), je leta 1935 odstopil s predsedniškega položaja. 14. 9. 1937, prav na sinov enainpetdeseti rojstni dan in v Janovem naročju je umrl sedeminosemdesetleten v letnem dvorcu Lány.⁴ Njegova državniška stvaritev, gospodarsko ena izmed najbolj razvitih evropskih držav in takrat – z izjemo helvetske republike – še edina delujoča demokracija v srednji Evropi, se je kmalu zatem znašla pred najtežjo preizkušnjo v svojem dvajsetletnem obstoju.

Ko je nemška vojska po klavrnii kapitulaciji zahodnih sil na konferenci v Münchnu zasedla Sudete, je Jan Masaryk 18. 10. 1938 iz protesta podal demisijo.⁵ Sprva je odpotoval v Združene države, a se vrnil v britansko prestolnico in leta 1940 postal zunanji minister v emigrantski vladi Edvarda Beneša. Že po

²Pavel Kosatik, Michal Kolář: Jan Masaryk. Pravdivý příběh. Mladá fronta, Praha 1998, str. 47.

³Zakon je bil brez otrok in že kmalu razvezan. Pred smrtjo je imel Jan Masaryk prijateljsko zvezo s ameriško pisateljico Marcio Davenport, avtorico ene izmed najboljših Mozartovih biografij, in se z Davenportovo, ki je ovdovela leta 1944, menda nameraval tudi poročiti. V začetku devetdesetih let je v Pragi izšla njena knjiga, posvečena Janu (Jan Masaryk – Poslední portrét, Panorama, Praha 1991).

⁴Češki pesnik Jaroslav Seifert je ta dan ovekovečil v pesnitvi “14. září 1937”. Že dve leti prej je predsednik Češkoslovaške republike postal Masarykov najtesnejši sodelavec, dr. Edvard Beneš.

⁵Masarykovi diplomatski dejavnosti v času münchenske krize je mogoče tako rekoč iz dneva v dan dokumentirano slediti tudi po zaslugi pred leti izdane edicije virov, namreč dešifriranih telegramov, ki jih je leta 1938 pošiljal iz Londona v Prago (Jan Masaryk: Depeše z Londýna 1938. Společnosti Edvarda Beneše, Praha 1996).

izbruhu druge svetovne vojne, a še pred vstopom Italije vanjo, je med drugim pomagal tudi češkoslovaškim Judom, da so si prek Trsta s tamkaj izdanimi britanskimi vizami reševali življenje z begom v Palestino.⁶

V letih druge svetovne vojne, se je Jan Masaryk v sprva tedenskih, nato pa nekoliko daljših razmakih oglašal na valovih BBC-ja in v mračnih letih "Češkomoravskega Protektorata" z optimističnimi nagovori v češkem in slovaškem jeziku hrabil svoje rojake. Kot je 1. 12. 1944 v *Spectatorju* zapisal sir Harold Nicolson, je bil "rojen govorec"; svoje govore je v glavnem improviziral s pomočjo lističa, na katerem je imel skiciranih le nekaj iztočnic. Od prvega govora (8. 9. 1939) dalje v teh radijskih emisijah, ki so bile glavna vez med vlado v emigraciji in prebivalstvom v domovini, ni niti za trenutek podvomil v končno zmago in uničenje nacizma. "Pri imenu, ki ga nosim, vam sporočam, da bomo ta boj dobili in da bo pravica zmagala",⁷ je bilo temeljno sporočilo njegovih oddaj, ki so jim kljub tveganju prisluhnili številni rojaki. Izjemno velika popularnost, ki jo je "Honza" Masaryk užival doma, je bila v veliki meri posledica teh radijskih oddaj.

Pod naslovom "Speaking to My Country" so radijski govori Jana Masaryka v angleškem prevodu izšli že konec leta 1944 v Londonu. Spremno besedo zanj je napisal britanski zunanji minister, sir Anthony Eden. V knjigi so bili objavljeni vsi govori, emitirani med 8. 9. 1939 in 12. 4. 1944. Knjiga je bila kmalu po izidu razprodana, po vojni pa je v Pragi izšla tudi dopolnjena knjižna izdaja v češkem jeziku, pospremljena s spremno besedo Edenovega naslednika Ernesta Bevina. V tej ediciji, naslovljeni "Kliče London" ("Volá Londýn"), so bili poleg obdobja med septembrom 1939 in aprilom 1944 zajeti tudi kasnejši govori iz let 1944 - 1945, vendar ne v celoti; nekatere Sovjetom neljube pasaže so bile izpuščene.⁸

Ravno v poslednjem govoru, emitiranem na londonskem BBC-ju dvanajstega aprila 1944, je Jan Masaryk ob vesti, da je Rdeča armada dosegla predvojne meje češkoslovaške države, izrekel eno izmed najpomembnejših sporočil dotlej:

.....
⁶Ena izmed prič je na procesu zoper Adolfa Eichmanna leta 1961 v tej zvezi izpovedala naslednje: "...Our great friend in England to whom in a large measure, we owe not merely our thanks but also our lives, Sir Robert Stafford, Jan Masaryk and Leo Hermann - these three dealt with the transfer. They saw to it that a special British committee operated in Trieste, and in Trieste we obtained the British visa." <http://www.nizkor.org/ftp.cgi/people/e/eichmann.adolf/transcripts/ftp.py?people/e/eichmann.adolf/transcripts/Sessions/Session-019-02>, 24. 9. 2007

⁷"Hodina odplaty nadešla (...) boj o vyhlazení nacismu započal. Naším programem je svobodné Československo ve svobodné Evropě (...) Při jménu, které nosím, vám zde prohlašuji, že tento boj vyhrajeme a pravda zvítězí." Jan Masaryk: Volá Londýn. Práce, Praga 1946, str. 15.

⁸Leto po "zametni revoluciji" je v redakciji vnukinji TGM, dr. Anne in Herberti Masaryk, izšla ponovna izdaja Masarykovih londonskih govorov (Jan Masaryk: Volá Londýn. Panorama, Praga 1990) s predgovorom njegovega nekdanjega sodelavca Viktorja Fischla.

“Znova potujem v Ameriko. Verjemite mi, stokrat raje bi odšel v Prago - toda tudi to dočakam, če bo Gospod Bog dal zdravja.

Že pet let je minilo, odkar vam od časa do časa govorim, in pravzaprav vedno na isto temo. Na Belo soboto sem bil sam tule ob morju, ko je prišla vest o definitivnem začetku vašega in našega vstajenja. Nanjo sem čakal dolgo, zelo dolgo in hvaležno blagoslavljam ruske junake, ki bodo za vedno zategnili zanko okoli Hitlerjevega hripavega grla.

Kot vi vsi imam tudi jaz rad našo ‘Kde domov miš’, toda sedaj moramo peti drugače. Za to priložnost si moramo začasno izposoditi slovensko himno: ‘Naprej zastava sláve, na boj junaška kri - za blagor očetnjave - naj puška govori.’“

Takoj zatem je nadaljeval z naslednjim pozivom: “Na Podkarpattju najlepše sprejmite sovjetske osvoboditelje in postanite takoj brez odlašanja njihovi sobojevniki. Zdaj prihaja čas Nikole Suhaja, na Slovaškem čas Janošika, v čeških deželah čas blaniških vitezov, a ne v oklepih in na konjih, temveč v tovarniških bluzah, obnošenih vrečah, na železnici, v tovarnah in na mostovih. Svojo svobodo bomo odkupili s krvjo naših svetih mučenikov in s krvjo naših mož, ki skupaj z Rusi umirajo zato, da bi vaši otroci mogli rasti v miru, redu in pokoju.

Znova se vam bom oglasil iz Amerike. Popolnoma zaupam, da boste zdaj, v tem najbolj usodnem trenutku, storili to, kar je vaša najbolj sveta dolžnost. In ponavljam:

*Naprej zastava sláve,
na boj junaška kri,
za blagor očetnjave
naj puška govori”...⁹*

Konec leta 1944 izdana britanska izdaja Masarykovih radijskih govorov se je torej končala z govorom, v katerem je češkoslovaški zunanji minister kar dvakrat zapored v treh odstavkih izgovoril strofe slovenskega pesnika Simona Jenka v slovenskem jeziku. Nesporno je bil Jan Masaryk tako edini tuji državnik, ki je v letih druge svetovne vojne svoje rojake v okupirani Evropi vzpodbujal k odporu kar z verzi iz tedanje slovenske narodne himne. Toda prvič je to himno na londonskem radiju omenil že sedmega maja 1941, tri dni po kraljevskem dekretu, s katerim si je fašistična Italija anektirala tako imenovano “Ljubljansko pokrajino”.

“...Hitler belo slovansko Ljubljano daje za nagrado italijanskim junakom” je

⁹Ibid, str. 274. V nasprotju z Masarykovim govorom dne 7. 5. 1941 je bila besedica “slave” zapisana z malo začetnico in naglasom. Dejstvo je, da je Simon Jenko že pri prvi objavi v *Slovenskem glasniku* 1. 12. 1860, zatem pa tudi pri izdaji “Pesmi” leta 1865 pisal naslov kot tudi besedico “slave” z malo začetnico, vendar brez naglasa. Naslov pesmi “Naprej” je javnost že leta 1863 popravila v “Naprej zastava Slave”. Cf.: Srečko Kresc: Naprej, zastava Slave. Mohorjeva družba, Celje 1990, str. 35. Prim. tudi faksimile prve objave v *Slovenskem glasniku* v navedenem delu, str. 34.

dejal takrat v govoru, ki ga je preveval duh slovanske vzajemnosti. Nadaljeval je z osebno reminiscenco na pot, ki ga je oktobra 1918 privedla iz Trsta v Ljubljano, zaključil pa z zagotovitvijo, da bo prišel čas, ko bodo v Pragi prepevali slovensko himno, v Ljubljani pa češko: *"In tako kot so trpeli Slovenci okrog Trsta, tako in še bolj bodo trpeli njihovi ljubljanski bratje. Konec oktobra 1918 sem pribežal z italijanske fronte do Ljubljane, ki je prekipevala od radosti nad osvoboditvijo. Danes jo čaka veliko hušje podložništvo, kakršno je bilo tisto za časa Avstrije. Avstrijski gospodarji niso bili ravno za zgled, a še zdaleč niso tako divjali kot izprijeni potomci Romulusa in Rema. Zatorej vam, slovenski sotrpini, pošiljam pozdrav, najboljše želje in neomajno zagotovilo, da bomo v Pragi prepevali 'Naprej zastava Slave', v Ljubljani pa 'Kde domov můj'. Vas doma pa prosim, da bi se v miru in brez neumestnega optimizma zavedali, kaj so storili ti malopridneži. Ljubljano so dali Italijanom - in temu pravijo Neue Weltordnung..."*¹⁰

Jan Masaryk je torej "slovenskim sotrpinom" izrekel "neomajno zagotovilo", da bo v času osvoboditve v Pragi mogoče slišati "Naprej zastava Slave", v Ljubljani pa "Kde domov můj". Verze Josefa Kajetána Tyla, ki jih je uglasbil František Škroup, je praška publika prvič slišala že 21. decembra 1834 v "Stanovskem gledališču", ob priliki uprizoritve komedije *"Fidlovačka aneb Žádný hněv a žádná rvačka"*. Tyl jih je nameraval sprva izpustiti, a jih je občinstvo navdušeno sprejelo. Ti verzi, ki jih je cenil mladi Rainer Maria Rilke,¹¹ so bili neke vrste neuradna češka himna vse do leta 1918, ko so postali tudi besedilo uradne himne nove češkoslovaške države.¹²

Bojevita, panslavistično naglašena himna Simona Jenka, ki jo je 16. maja 1860 v gostilni "Pri jelenu" ("Zum Hirschen") v dunajskem Pratru uglasbil Davorin Jenko,¹³ je bila v čeških deželah prav tako znana že dolgo. Kot je leta 1910 zapisalo uredništvo ljubljanskih "Novih akordov" v sestavku, naslovljenem *"Davorin Jenko in himna - Naprej zastava Slave - ob petdesetletnici slovenske marseljeze"* se je prvič pela v javnosti dne 22. oktobra 1860, in sicer "na besedi Slovanskega pevskega društva v dvorani pri Sperlu na Dunaju v nav-

¹⁰Volá Londýn, str. 128.

¹¹V besedilo češke himne je kasneje prišla prva kitica: "Kde domov můj, kde domov můj? /Voda hučí po lučinách, /bory šumí po skalínách, /v sadě skví se jara květ, /zemský ráj to na pohled! /A to je ta krásná země, /země česká domov můj, /země česká domov můj!" V "Larenopfer" je Rainer Maria Rilke, ob obisku Tylove sobe, razstavljena na češki etnografski razstavi leta 1895, zapisal: "Da also hat der arme Tyl/ sein Lied 'Kde domov muj' geschrieben./ In Wahrheit: Wen die Musen lieben,/ dem gibt das Leben nicht zuviel. //Ein Stübchen - nicht zu klein dem Flug / des Geistes; nicht zu groß zur Ruhe. - /Ein Stuhl, als Schreibtisch eine Truhe,/ ein Bett, ein Holzkreuz und ein Krug. // Doch wär er nicht für tausend Louis /von Böhmen fort. Mit jeder Fiber /hing er daran. - 'Ich bleibe lieber,' / hätt er gesagt, 'kde domov muj'".

¹²Ob njenem zaključku je bila vedno zaigrana še slovaška himna "Nad Tatrou sa blýska".

¹³Davorin Jenko je na besedilo Jovana Djordjevića uglasbil tudi srbsko državno himno "Bože pravde" (1872), ki je bila med obema vojnama državna himna Kraljevine Jugoslavije, bil pa je tudi avtor prve srbske operete "Čarovnica" (1882).

zočnosti mnogoštevilnega slovanskega občinstva. Njeni glasovi so elektrizovali vse navzočno občinstvo tako, da odobravanja ni hotelo biti ni konca ni kraja. Takoj na to se je raznesla pesem po vsem Slovenskem ter je malone postala narodno blago. A tudi ostali slovanski narodi so jo brzo sprejeli, in tudi med njimi se je istotako udomačila kakor v Slovencih. Posebno Čehi in Hrvatje niso pozabili pri slavnostnih prilikah na to navduševalno himno. Pruske vojne muzike so jo pri vходу in izhodu iz Česke 1866. leta svirale (sic!), a ruske vojne muzike pri vходу v Plevno, Sofijo in Kars.”¹⁴

Jan Masaryk, poklicni diplomat in predstavnik države, med obema vojnama znotraj sistema Male Antante tesno povezane s kraljevino Jugoslavijo, je nedvomno vedel, da je navedena kitica predstavljala slovenski del uradne himne kraljevine med obema vojnama. Toda sam je imel nanjo tudi povsem intimen spomin. Čeprav te podrobnosti v svojih govorih ni omenil, ga je spominjala na tiste dni v njegovem življenju, ko je bilo z razglasitvijo Češkoslovaške republike dne 28. 10. 1918 okronano tudi očetovo življenjsko delo. K temu dnevu, ki je bil v obdobju med obema vojnama največji državni praznik ČSR, se je na primer leta 1942 vrnil kar dvakrat; 27. 10. 1942 (*“Bilance v den svobody”*), ko je na predvečer praznika hkrati s sarkastičnimi besedami komemoriral dvajseto obletnico Mussolinijevega pohoda na Rim, nato pa znova naslednjega dne z nagovorom, posvečenim očetovemu spominu (*“Vzpomínky na T. G. M.”*).¹⁵

Iz zapisa v biografiji Jana Masaryka, ki jo je na podlagi njegove osebne korespondence in razgovorov z njim spisal njegov biograf Vladimír Vaněk, je mogoče razbrati tudi osnovni razlog, ki pojasnjuje Janov čisto poseben odnos do stihov Simona Jenka: *“Konec vojne ga je dosegel na italijanski fronti. Takoj, ko se je začelo vse lomiti, je Jan pobegnil in 28. oktobra 1918 praznoval osvoboditev s Slovenci: skupaj z navdušenimi množicami je hodil po ulicah in do poznih nočnih ur prepeval slovensko himno. To himno si je zapomnil in pogosto navajal njeno besedilo.”*¹⁶

¹⁴Krese: Op. cit., str. 35.

¹⁵O odnosu, ki ga je imel njegov oče kot demokrat, a hkrati tudi duhovni aristokrat, do fašističnih diktatorjev, je v tej radijski oddaji med drugim povedal naslednje: “Oče je rad potoval v Grčijo in Italijo. Ogledati si Akropolo mu je od časa do časa pomenilo življenjsko potrebo. Od dne tako zvanega pohoda na Rim je čutil oče do napihnjene gangsterja - diktatorja samo popoln prezir. Imenoval ga je ta ‘nelepi Mazvolej’. Nekoč smo bili na Siciliji. Mussolini je s svojo prisotnostjo pravkar obteževal sicilsko morje. Bil je seveda na bojni ladji. Najavil je svoj obisk. Prvič in zadnjič, kolikor vem, je oče politično zbolel in obiska ni sprejel. O Hitlerju je vedno govoril: ‘Ta surovi, neomikani prostak.’ (Masaryk: Op. cit., str. 203). Do te epizode je po navedbah biografa Vaněka prišlo leta 1923. TGM., čigar geslo je bilo ‘Jezus, ne Cezar!’, naj bi poslal svojega sina v Rim, da si natančneje ogleda Benita Mussolinija. Jan je Mussolinija v resnici obiskal, nato pa očetu na Sicilijo javil: ‘Ta možak ima krasno uniformo, vendar za nohti v svojem življenju še nisem videl toliko umazanije’. Vaněk: ‘To je zadostovalo. Stari gospod je razumel. Ko se je Mussolini hotel na Sicilijo z njim sestati, mu je dal sporočiti, da je bolan.’ Vladimír Vaněk: Jan Masaryk. Torst, Praha 1994, str. 73.

¹⁶Vaněk: Op. cit., str. 56.

Če torej verjamemo Vaněku naj bi torej prav na dan, ko je bila v Pragi razglašena Češkoslovaška republika, sin novega češkoslovaškega Prezidenta na ulicah Ljubljane proslavljal konec habsburške monarhije. Toda upravičeno se lahko vprašamo, ali je bil datum 28. 10. 1918, ki ga je Vaněk navedel v tej zvezi, povsem točen?

Vladimir Vaněk (1895-1965), član prve češke protiavstrijske emigracije v Italiji med prvo svetovno vojno, je bil karierni diplomat, ki se je pod psevdonimom "Waldemar van Ek" preizkušal tudi v beletristiki, ni pa bil vedno najbolj zanesljiv vir, kar je morala spomladi 1945 spoznati tudi jugoslovanska diplomacija. Čeprav je pri pisanju biografije sodeloval z Janom Masarykom, je ta umrl še preden je bila dokončana, Vaněk pa je nadaljeval z njenim pisanjem v Italiji, kjer se je po komunističnem puču v Pragi leta 1948 znašel že v drugi emigraciji. Tako je, na primer, Vaněk tržaški hotel "Balkan", v katerem se je Jan nastanil po prihodu iz Združenih držav Amerike pozimi leta 1913, apostrofiral kot "majhen hotelček": "*Jan se usídlil v malém hotýlku Balkán s lodním lékařem, s kterým se po cestě spřátelil*".¹⁷ Vsekakor si je težko predstavljati, da bi mu ga kot takšnega predstavil Jan Masaryk sam. Mogočna, za tisti čas izredno moderno opremljena večnamenska stavba avstrijskega dvornega arhitekta Maksa Fabianija v strogem mestnem središču – v njej je bil poleg hotela in kavarne še Slovenski narodni dom z uradi Političnega društva Edinost, prosvetnih društev in Tržaške hranilnice in posojilnice ter slovenska čitalnica - je bila v ponos Slovincem v Trstu, njen požig 13. julija 1920 pa v zgodovinskem spominu te skupnosti predstavlja simbolni ekvivalent požigu *Reichstaga*; goreči "Narodni dom" je bil na daleč viden fanal na začetku obdobja dvajsetletnega fašističnega preganjanja, omenjenega tudi v Masarykovem radijskem govoru dne 7. maja 1941. Masarykov biograf je torej po vsej verjetnosti pod vplivom imena, ki v srednjeevropskih ušesih ni zvenelo pretirano ugledno, vrhunsko stvaritev slovenskega arhitekta evropskega slovesa razglasil za bolj ali manj skromno prenočišče.¹⁸

Kako je bilo po drugi strani z Janovim nočnim pohodom po ljubljanskih ulicah, omenjenim v Vaněkovi biografiji? Velika manifestacija za Jugoslavijo se je v Ljubljani dejansko pričela šele v torek 29. 10. 1918, dan prej, v ponedeljek 28. 10. 1918, ko naj bi Jan Masaryk po Vaněku "*praznoval osvoboditev s Slovenci*", pa je na ulicah Ljubljane vladal še popoln mir. Z "*navdušenimi množicami*" so se napolnile naslednjega dne – vsekakor dan za Prago.

¹⁷Vaněk: Op. cit., str. 51.

¹⁸O hotelu "Balkan", ki je zaradi češkega najemnika Bleche in številnih čeških natakarjev pred prvo svetovno vojno pri tamkajšnjih Čehih veljal celo za "češki hotel Balkan" in prestižnih sporih s Slovenci v tej zvezi, gl: Borut Klabjan: Čehi v zalivu. Češka prisotnost v Trstu od leta 1848 do prve svetovne vojne. Zgodovinski časopis, 2006, 60, 1-2, str. 88.

Iz dnevnika Frana Milčinskega, slovenskega humorističnega pisatelja češkega rodu, je dobro razvidno, da je bilo v ponedeljek 28. 10. 1918, ko naj bi Jan Masaryk v Ljubljani že prepeval "Naprej zastava Slave", za visoke uradnike na ljubljanskem sodišču poglavitno vprašanje, ali bi bilo primerno na napovedani manifestaciji naslednjega dne nositi cilindre: "*Jutrišnjega manifestativnega obhoda se udeležimo tudi uradniki. Demokratično, brez cilindra. Dr. Furlan pa posreduje, da bi vsekakor dali slovesnosti duška s cilindri. Dr. Travner ima pomisleke glede udeležbe, češ blamiramo se ako potem ne bo nič iz Jugoslavije!...*"¹⁹

Že v soboto 26. 10. 1918 je dr. Papež, član Narodnega sveta, Milčinskemu tudi dejal, da bo v torek 29. oktobra manifestacija, da vojaštva sicer "*ne bo blizu, pač pa bo na razpolago vsa policija.*" Če bi v resnici "*dospeli madžarski vojaki*", kot je bilo slišati, se "*jim utegne postaviti po robu češka in poljska artilerija, ki je baje že v dogovoru z dijaštvom.*"²⁰ Med "*Lahi in Jugoslovani bo za razsodnika Masaryk*", si je tega dne zabeležil Fran Milčinski in pri tem seveda mislil na Janovega očeta, Tomáša G. Masaryka.²¹

V torek 29. 10. 1918 je dan za Čehi nastopil zgodovinski trenutek tudi za Slovence; tega dne so bile tako kot v Zagrebu na veliki narodni manifestaciji v Ljubljani manifestativno pretrgane državnopravne vezi med slovenskimi deželami in razpadajočo monarhijo in razglašena ustanovitev Države Slovencev, Hrvatov in Srbov.²² Pred tridesettisočglavo množico, zbrano na Kongresnem trgu in tamkaj prisotnimi slovenskimi političnimi predstavniki, dr. Ivanom Hribarjem, dr. Lovrom Pogačnikom, dr. Karlom Trillerjem, Josipom Kopačem, dr. Ivanom Tavčarjem in ljubljanskim knezoškofom Antonom Bonaventuro Jegličem, je slovenski masarykovec dr. Mihajlo Rostohar v imenu slovenskega častniškega zbora s sabljo v roki odpovedal prisego habsburškemu tronu in obljubil zvestobo novi državi.²³ Nad manifestacijo je vel Masarykov duh,

¹⁹Fran Milčinski: Dnevnik 1914–1920. Ur. Goran Schmidt. Slovenska matica, Ljubljana 2000, str. 384.

²⁰Op. cit., str. 382

²¹Ibid.

²²O tem: Jan Krlin: Narodni svet v Ljubljani 1918, problematika oblikovanja novih državnih tvorb na ozemlju današnje Slovenije v obdobju od oktobra do decembra 1918 in primerjava s podobnim razvojem v čeških deželah. Arhivi. Glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije. 29/2. Ljubljana 2006, str. 341-352.

²³O vplivu, ki ga je imel TGM na slovenske intelektualce pred prvo svetovno vojno gl. Irena Gantar Godina: Masaryk in masarykovstvo na Slovenskem (1895-1914). Slovenska matica, Ljubljana 1987. Ljubljanska univerza je T. G. Masaryku podelila častni doktorat leta 1931 - po Danilu Majaronu, zaslužnemu za ustanovitev univerze v Ljubljani, je bil tako Tomáš Garrigue Masaryk drugi častni doktor te univerze in hkrati prvi nosilec te časti med neslovenskimi častnimi doktorji Univerze v Ljubljani. "Podelitev častnega doktorata zdaj že tako oddaljenega leta 1931 Tomašu G. Masaryku je tako še vedno tudi obliž na rano, ki si jo je naša univerza pozneje - ne glede na to, da je bila pod pritiskom - tudi sama zadala z ne najbolj posrečenimi podelitvami nekaterih častnih doktoratov", je 23. 5. 1996, v uvodnem govoru k simpoziju "Masaryk in sodobnost. Etika in morala v sodobni družbi" (priređilo ga je slovensko Društvo T. G. Masaryk) dejal prorektor dr. Janek Musek. (Anthropos, 28/5-6, Ljubljana 1996, str. 7).

nihče med ugledneži na tribuni pa – kot kaže - ni vedel, da je bil tistega dne v Ljubljani tudi njegov sin osebno.

Tega dne je Milčinski na slavnostnem sprevodu prav tako že mogel slišati prepevanje himne "Naprej zastava Slave": "...Sprevod se prične pomikati. Uvrstili smo se za srednješolci in pred čevljarji. Ni bil ugoden prostor. Kajti mladina pred nami je vsak hip pričela s kako himno, jo prepevala z odkrito glavo, pa smo morali mi za njimi tudi odkrivati navzlic mrazu. Najpriljubljenejša jim je bila 'Onam, onamo', potem 'Stara pravda', 'Hej Slovani', 'Naprej'."²⁴

Ko je torej sin utemeljitelja prve Češkoslovaške republike četrto stoletja kasneje, na londonskem radiju rojakom naznanil prvo "definitivno vest o začetku našega in vašega vstajenja", se je v njem očitno prebudil spomin na ljubljanski 29. oktober 1918 in z njim tudi na stihe Jenkove himne, s katerimi je tistega hladnega dne v Ljubljani praznoval tako češko kot slovensko "vstajenje".

Jan Masaryk je bil kot zunanji minister v Beneševi vladi sicer v dokaj rednih stikih s člani jugoslovanske vlade v Londonu in bil tako vsaj delno seznanjen tudi s poročili, ki so iz okupirane Slovenije po skrivnih poteh prihajala v britansko prestolnico. Tako je že 6. 8. 1941 poslušalcem v "Češkomoravskem protektoratu" sporočil, da so ga pravkar dosegle "vesti iz Jugoslavije", kjer "nacisti in gestapovci" ravnaajo na enak način "kot pri nas in na Poljskem". Kot primer je navedel nemške selitve slovenskega prebivalstva, vsekakor eno izmed prvih sistematično izvajanih "etničnih čiščenj" v okupirani Evropi: "Gauleiter se imenuje Uebelreither - zelo primerno ime."²⁵ Njegovo poslednje junaštvo je bilo, da je dal iz Štajerske izgnati petdeset tisoč Slovencev, ki so tam živeli že stoletja. Iz Maribora je na primer pregnal cele družine, starce, ženske in otroke z njihovih domov in jim dal le petindvajset minut, da se pripravijo na odhod." Jan Masaryk je bratskemu slovenskemu narodu v imenu češkega naroda zagotovil "globoko sočutje" in izrazil prepričanje, "da bo prav tako kot mi na koncu zmagal" in "obračunal z berlinskimi lumpi."²⁶

V svojih naslednjih londonskih govorih v letih 1942-1943 je Jan Masaryk skupaj z ostalimi "Psoglavci Evrope" še nekajkrat omenil ustaškega Poglavnika Anteja Pavelića in NDH, Jugoslavijo pa le še občasno kot bojišče, na katerem padajo Nemci. Glede vprašanja sprožitve oboroženega odpora v samem protektoratu je bil bolj zadržan. "Postavil sem se proti nezrelim in neumnim poskusom odpora proti nacistom v okupiranih deželah", je dejal oktobra 1941, ko je obiskal Združene države. "Masovno pobijanje junaških in srčnih mož, ki jih bomo kasneje zelo potrebovali, bi bilo edini nasledek današnje odprte rezistence.

²⁴Ibid., str. 386. Z "Naprej" vsekakor mišljena "Naprej zastava Slave", imenovana tudi "Naprej". Gl. op.6.

²⁵Masaryk je imel seveda v mislih nacističnega gauleiterja Štajerske, dr. Siegfrieda Ueberreitherja.

²⁶Ibid., str. 157.

Upočasnitev proizvodnje, da bi se spodkopala nemška vojaška produkcija, je danes najboljša protinacistična politika za okupirane narode.

Nima smisla siliti ljudi v Evropi, da bi počenjali neumnosti. Ne sprejemamo masovnih pobojev. Nacisti so pobili že 2000 naših ljudi.

Jaz v svojih tedenskih kratkovalovnih oddajah iz Londona Čehom naročam, naj upočasnijo proizvodnjo v tovarnah.²⁷

Za primer je navedel 40.000 delavcev v Škodinih zavodih, ki bi že z zgolj dvominutno upočasnitvijo povzročili izpad v dnevni proizvodnji v višini "80.000 minut", zatem pa dejal: "Ko bo prišel čas, bodo Čehi naredili več, kot zgolj zmanjševali proizvodnjo".²⁸

Povsem očitno je torej, da je Jan Masaryk v vprašanju izbire med aktivno in pasivno rezistenco v času, ko se je usoda vojne odločala na velikih bojiščih, dajal prednost slednji, ni pa zavračal prehoda iz pasivnega v aktiven odpor v trenutku, ko bi splošne vojaške in politične razmere za to dozorele.

Masaryk po 7. maju 1941 tudi ni več posebej omenjal Slovenije ali Slovencev, toda navduševalne strofe slovenske himne in zaobljuba, izrečena tega dne, so ga v duhu očitno spremljali še naprej, vse do tistega dne v letu 1944, ko je Rdeča armada prestopila mejo predvojne češkoslovaške države.

19. septembra 1944, v času slovaške vstaje, je bilo Janu Masaryku kot zastopniku generala Sergeja Ingra poverjeno tudi vodenje ministrstva za obrambo v londonski vladi dr. Edvarda Beneša. V zunanji politiki se je kljub svoji prozahodni usmerjenosti pridružil Beneševemu konceptu povojnega sodelovanja s Sovjetsko zvezo in s tem povezanih notranjih reform. Tako je sir Harold Nicolson v svojih dnevnikih zapisal, da je 25. julija 1944 prisostvoval Masarykovemu predavanju, ki naj bi bilo "izjemno informativno in duhovito", Masaryk pa naj bi ob tej priložnosti dejal, da bo "Češkoslovaška postala sosed Rusije in mora biti v dobrih odnosih z njo." Prišlo bo torej do preusmeritve domače politike v smeri državnega socializma in do nacionalizacijo rudnikov in gozdov. "Toda istočasno Češkoslovaška noče izgubiti stika z Materjo Evropo. Svoje stare meje hočejo nazaj, a bi bili pripravljeni prepustiti nekaj enklav kot Asch in Eger (sic)."²⁹ Izgnali bodo večino zlih Nemcev, a so popolnoma pripravljene obdržati dobre, pod pogojem, da postanejo dobri češki državljani. Nobe-nih manjšinskih pogodb ne nameravajo več imeti. Češkoslovaška mora postati nacionalna država".³⁰

Šele 30. junija 1945 se je Jan Masaryk iz San Franciska, kjer se je udeležil

²⁷Vaněk: Op. cit., str. 145.

²⁸Ibid.

²⁹Danes mesti Aš in Cheb v Češki republiki.

³⁰Harold Nicolson: Diaries and Letters 1939 - 1945. Edited by Nigel Nicolson. Collins, London 1967, str. 392.

ustanovne konference Združenih narodov, po sedmih letih londonskega ekzila znova vrnil v Prago. Na letališču so ga pričakali predsednik vlade David, vladni tajnik Clementis, *doyen* diplomatskega zbora, britanski veleposlanik Nichols, veleposlanik Združenih držav Steinhardt, poljski poslanik Wierblovski in jugoslovanski poslanik, Slovenec Darko Černej. Prvič po dolgem obdobju, ko je bil z domovino povezan le preko radijskih valov, je lahko končno spregovoril tudi na domačih tleh: "Sedaj sem vnovič doma. Trajalo je dolgo. Izbojevali smo zmago in zdaj, tako upam, je ne bomo ob strani Sovjetske zveze in zahodnih zaveznikov nikoli zaigrali. Moramo pa si vsi prizadevati, da Češkoslovaška v resnici postane do vseh pravično srce Evrope. Naj nam pri tem pomaga Bog."³¹

V zasebnih izjavah je bil manj optimističen; ta "optimistični pesimist", kot se je imenoval sam, je ameriškemu novinarju Cyrusu Sulzbergerju že 27. marca 1945 dejal, da "ne verjame, da bi Češkoslovaška lahko ostala nekomunistična".³² Če je bil sprva še skeptičen do ideje o njeni vlogi "mostu med Vzhodom in Zahodom" – z dokaj krepko primerjavo je dejal, da se na mostu rade ustavljajo krave in se na njem tudi "podelajo"³³ – te zamisli kasneje, ko je postalo jasno, da namerava Moskva sovjetizirati področje svojega vpliva v srednji Evropi, nikakor ni več zavračal; upal je celo, da bi vlogo mostu mogle odigrati vmesne države srednje Evrope in Balkana.

Ali bi lahko bila zaupna informacija o iminentnem zahodnem izkrcanju na Jadranu, ki jo je v marcu 1945 njegov kasnejši biograf in takratni češkoslovaški poslanik v Rimu Vladimir Vaněk sporočil jugoslovanskemu kolegu dr. Slavenu Smodlaki in s tem povzročil pravi preplah v Beogradu, v neposredni zvezi s tovrstnimi Janovimi prizadevanji, je zaenkrat vprašanje, ki še nima dokončnega odgovora.³⁴

Šestega marca 1945 je Vladimir Vaněk ob priliki komemoracije petindevetdesete obletnice rojstva T. G. Masaryka v poslopju ambasade ČSR v Rimu osebno nazdravil Titovemu neformalnemu "zunanjemu ministru" dr. Josipu Smodlaki, nekdanjemu poslancu dunajskega Reichsrata in prijatelju pokojnega češkoslovaškega Prezidenta. Zdravica je veljala tudi jugoslovanskemu Trstu, toda Vaněk ob tej priložnosti — kot je v brzojavki jugoslovanskemu zunanjemu ministrstvu v Beogradu posebej opozoril Smodlakin sin Slaven

.....
³¹Vaněk: Op. cit., str. 206.

³²C. L. Sulzberger: Sedem celin in štirideset let. Izbrani memoari. ČGP Delo, Globus, Ljubljana, Zagreb, 1980, str. 56.

³³Kosatík, Kolář: Op. cit., str. 213

³⁴Prim.: Samo Kristen: Meje in misije. Dileme slovensko-hrvaške razmejitve v Istri v vojaškem, političnem, diplomatskem in obveščevalnem meteuju II. svetovne vojne. Založba 2000, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana 2006, str. 336-342.

— ni niti z besedico omenil Josipa Visarionoviča Stalina, Zveze sovjetskih socialističnih republik in “*slovanske solidarnosti*”. Še pomembneje je bilo tisto, kar je Vaněk Smodlaki dejal *sotto voce*. Šlo naj bi za informacijo “*iz zanesljivih virov*”, po kateri lahko do invazije v Istri s strani zahodnih zaveznikov pride vsak hip. “*To može uslediti kroz 2 - 3 dana, a može i svakog časa*”, je 6. 3. 1945 v Beograd sporočil dr. Slaven Smodlaka.³⁵

Slaven Smodlaka je sicer že štiri dni prej, 2. 3. 1944, v Beograd odposlal brzojavko z vestjo, da bo na Jadranu v najkrajšem času prišlo do zavezniškega izkrcanja. Pri tem se je skliceval na zaupno opozorilo Vaněkovega sodelavca, svetnika češkoslovaške ambasade v Rimu Alberta Dutke. Dutkin vir naj bi predstavljali njegovi “*češki prijatelji*”, ameriški državljani.³⁶

Skorajda sočasno s temi alarmantnimi vestmi iz Rima, izhajajočimi iz tamkajšnjega poslanštva ČSR, se je v Beogradu pričel s presenetljivo naglico uresničevati drugi del sporazuma Šubašić-Tito. Potem, ko na veliko nejevoljo britanske politike prej mesece dolgo ni bilo mogoče najti primerne srbskega kraljevega namestnika, so bili 2. 3. 1945 s kraljevim ukazom za kraljeve namestnike iznenada imenovani Srb dr. Srđan Budisavljević, Slovenec ing. Dušan Serbec in istrski Hrvat dr. Ante Mandić. 5. 3. 1945 je omenjena trojica že prevzela kolektivno funkcijo Kraljevega namestništva, še istega dne, ko je prišlo do obojestranske ostavke Šubašićeve kraljeve vlade in Titovega “Narodnega komiteja osvoboditve Jugoslavije” (NKOJ), pa so vsi trije regenti poverili mandat za sestavo nove vlade DFJ Josipu Brozu Titu.

7. 3. 1945, je jugoslovansko zunanje ministrstvo doseglo novo alarmantno opozorilo Slavena Smodlake. Tokrat sta bila kot vira imenovana oba - Vladimir Vaněk in Albert Dutka. Brzojavka je bila namenjena Josipu Brozu Titu osebno: “*Strogo poverljivo! Vrlo hitno! Za Tita. Str. pov. Doznao od češkog poslanika da invazija Istre neposredno predstoji. Doznao od češkog savetnika da saveznici pripremaju osoblje za Trst koji misle držati sve do par godina izza rata.*”³⁷

Še istega dne je iz Beograda v Slovenijo prihitel Franc Leskošek - Luka in politbiroju KPS sporočil urgentna navodila, na katera je - seveda poleg vsebine Titovih razgovorov s feldmaršalom Alexandrom, ki se je v Beogradu mudil med dvaindvajsetim in šestindvajsetim februarjem 1945 - zelo verjetno vplivala tudi serija Smodlakinih brzojavk iz Rima: “*Angleži se bodo izkrcali, postavili voj. oblast, naša bo civilna in policija.*” Potrebno bo v “*28 urah nujno*

³⁵Diplomatski arhiv Ministrstva za zunanje zadeve Srbije (nekdanji DASSIP; glede na to, da se sklicujem na dokumente, v katerem sem imel v beograjskem zunanjem ministrstvu vpogled konec osemdesetih let, v nadaljevanju uporabljam staro oznako), Ambasada Rim/Fascikel 1 (dalje Rim/F-1), str. zaupno 244/45

³⁶DASSIP, / Rim/ F-1, str. zaupno 244/45.

³⁷Ibid.

postaviti ves aparat – pobrati vse reakcion.(arje) in jih prepeljati sem, tu soditi – tam ne streljati .”³⁸

Petega marca 1945 je priseglo jugoslovansko Kraljevo namestništvo, sedmega marca pa je bila dokončno formirana tudi jugoslovanska koalicijska vlada. Vse dotlej je Josip Broz Tito zavlal z izpolnitvijo drugega dela sporazuma Tito-Šubašić in – kot je zapisal zgodovinar tržaškega vprašanja Bogdan Novak - kljub zahodnim pritiskom, naj izpolni svoje obljube, “*vedno znova našel nove izgovore za preložitve.*”³⁹ Toda v marcu 1945, ko se je pripravljaj na zasedbo Trsta, naj bi Tito – tako Novak - končno spoznal, da mu te vrste vlada v danem trenutku lahko tudi koristi. Koalicijska vlada bi namreč utegnila naleteti na manjše nasprotovanje zahodnih zaveznikov v času, ko bi jugoslovanska armada zasedala Julijsko krajino.⁴⁰

Takrat, ko je zapisal to domnevo, slovenski zgodovinar seveda še ni mogel vedeti, da so porod prve in zadnje koalicijske vlade v zgodovini druge Jugoslavije, po vsej priliki pa tudi pospešitev jugoslovanskega pohoda na Trst zelo verjetno dramatično pospešila tudi dobro plasirana opozorila tesnega sodelavca Jana Masaryka, takratnega poslanika ČSR v Rimu Vladimirja Vančka. Ta so najavljala natanko tisto, česar so se v jugoslovanskem partijskem vodstvu v minulih dveh letih najbolj bali, namreč izkrcanje zahodnih zaveznikov na vrhu Jadrana, potem ko je feldmaršal Harold Alexander že med obiskom Beograda v februarju 1945 postavil na dnevni red vprašanje tako imenovanih ljubljanskih vrat.⁴¹

Toda le malo kasneje se je dr. Slaven Smodlaka znašel v precejšnji osebni zadregi. Zavezniške invazije, ki mu jo je napovedal Vanček, ni in ni hotelo biti, sam pa se je moral nekako opravičiti za neuresničeno napoved in nepotrebno vznemirjanje vodstva v Beogradu. Ker se zahodni zavezniki torej niso izkrcali na Jadranu, mu je prišla prav tudi britanska “mini invazija” v Kvarnerju. Na tekst poslednjega tovrstnega telegrama, poslanega iz Rima v Beograd, je namreč lastnoročno pripisal: “*Pro Domo. 10. 3. 1945 je radio Donau sporočil, da je bil odbit britanski poskus izkrcanja na Lošinj*”. Se je Slaven Smodlaka pri tem zavedal, da so njegove brzobjavke morda odigrale neke vrste “babiško” vloge pri rojevanju prve, strankarsko pluralne vlade DFJ? Rojene šele v mesecu

³⁸Arhiv Republike Slovenije (dalje AS) 1487; Centralni komite Komunistične partije Slovenije II; 1941 - 1945; seja politbiroja 7. 3. 1945. Prim. tudi Leskovškovo poročilo na seji IO OF 9. 3. 1945 (AS 1670, IO OF, t. e. 432/I).

³⁹Bogdan Novak: Trieste, 1941 - 1945. The Ethnic, Political and Ideological Struggle. The University of Chicago Press. Chicago, London 1970, str. 94-95

⁴⁰Ibid.

⁴¹Prim.: Edvard Kardelj: Boj za priznanje in neodvisnost nove Jugoslavije. Spomini 1944 - 1957. Prešernova družba, Ljubljana 1984, str. 30-31.

marcu 1945 “*po brezkončni inkubaciji*”,⁴² je bilo te kratkotrajne vlade, v celoti kontrolirane s strani KPJ, konec že v jeseni 1945.

Smodlakina opozorila iz Rima so torej časovno sovpadala s sestavo jugoslovanske koalicijske vlade in imenovanjem Kraljevega namestništva kot sestavnim delom sporazuma Šubašić-Tito, a tudi z začetkom ameriško-nemških pogajanj o separatni vdaji v severni Italiji (Operacija “Sunrise”) in s Titovo odločilno pospešitvijo priprav na ofenzivo Četrte armade proti Trstu.

Kljub temu ali pa prav zaradi tega, ker se niso uresničile, oziroma so se uresničile le delno, so se sporočila brzojavk, ki jim je dal pečat kasnejši Masarykov biograf, očitno trajno zasidrale v spominu jugoslovanskega partijskega vodstva. Že 11. 10. 1945 je namreč dr. Slaven Smodlaka prejel iz Beograda kratko depešo z navodilom: “*Nujno nas obvestite o delu in držbi češkoslovaškega poslanika Vaneka v Rimu*”. Odgovoril je, da je Poverjeništvu za zunanje zadeve o njem poročal že 2. 3. 1945 in zatem znova 7. 3. 1945, nato pa navedel nekaj njegovih kariernih podatkov in skiciral njegov politični profil. Ugotovil je, da je Vladimir Vaněk intimni prijatelj italijanskega ambasadorja v Washingtonu Tarchianija, da zelo dobro pozna tudi predsednika italijanske vlade Parrija in vnovič navedel, da na komemoraciji ob priliki rojstva TGM. dne 6. 3. 1945 ni niti z besedico omenil “*slovanske solidarnosti in ZSSR*”. Po vrnitvi iz Rima v Prago pred mesecem dni naj bi ta češki diplomat, ki “*nikoli prej ni omenjal ZSSR*”, sicer že pričel govoriti s simpatijami o Rusih, toda Smodlaka ni verjel v iskrenost njegove spreobrnitve: “*Zelo verjetno je Vanek Framason. Podobno kot naši bivši diplomati se tudi on v duši boji ZSSR*.”⁴³

Med Vladimírijem Vaněkom in njegovim predstojnikom v Černinski palači v tem pogledu ni bilo velikih razlik. Jan Masaryk je od parlamentarnih volitev v maju 1946 dalje že agiral kot zunanji minister v vladi, v kateri so komunisti pod vodstvom Klementa Gottwalda nadzirali vse pomembnejše resorje,⁴⁴ na čelu češkoslovaške diplomacije pa je kot edini nekomunist ostal tudi po februarškem puču leta 1948. Z zanj značilno ironijo je menda tudi dejal, da ga delo s “tovariši” ne moti; vpričo njihovih zvez z Moskvo lahko privarčuje precejšnje vsote pri stroških telefonskih klicev med Prago in Krmeljem. Zunanjepolitični resor je domnevno obdržal z namenom, da s svojim

⁴²Gianpaolo Valdevit: Il dilemma Trieste. Guerra e dopoguerra in un scenario europeo. LEG. Gorizia 1999, str. 137.

⁴³DASSIP, /Rim/F-1, str. zaupno 244/45.

⁴⁴Ko se je julija leta 1947 z vladno delegacijo vrnil z obiska v Sovjetski zvezi, kjer jim je Stalin ukazal, da morajo zavrniti povabilo pristopa k Marshallovemu planu, je izjavil, da je v Moskvo odletel kot češkoslovaški minister, a se domov vrnil kot Stalinov hlapec: “Do Moskvy jsem jel jako československý ministr a vrátil jsem se jako Stalinův pacholek.”

vplivom otopi konico režimske surovosti, po možnosti pa olajša beg številnih rojakov na zahod.⁴⁵

Med julijem in oktobrom leta 1946 je Jan Masaryk vodil češkoslovaško delegacijo na mirovni konferenci v Parizu. Ko je bilo govora tudi o bodočih slovenskih mejah, je 4. 9. 1946 pred politično in teritorialno komisijo izjavil, da ČSR popolnoma podpira jugoslovanske zahteve glede razmejitve z Italijo.⁴⁶ Kritiziral je zamisel, da bi Trst povezali z italijanskim ozemljem s koridorjem, ki bi potekal preko slovenskega, oziroma jugoslovanskega ozemlja.⁴⁷ Mesto in okolica nista bila nikoli italijanska, je dejal, razvoja pristanišča pa si ni mogoče zamisliti brez bistvenega prispevka južnih Slovanov. Da bi bolje ilustriral svojo tezo, je v tej zvezi naštel imena četvorice glavnih tržaških pomorskih družb: Kozulić (Cosulich), Martinolić (Martinolich), Račić (Racich) in Tripković (Tripkovich). Član italijanske delegacije Antonio Cosulich se je očitno počutil izzvanega, saj naj bi mu odgovoril, da je on sam "na tej in ne na drugi strani mize".⁴⁸ Ni znano, kako je na to repliko reagiral češkoslovaški zunanji minister, čigar smisel za humor je bil prislovičen.⁴⁹

Konec leta 1947 je Jan Masaryk ameriškemu novinarju Howardu Smithu menda dejal, da se bo v primeru, če bo prisiljen izbrati med Vzhodom in Zahodom, po sili razmer odločil za vzhodno stran, a hkrati tudi preroško dodal: "To me bo ubilo!"⁵⁰ Desetega marca 1948 ponoči je v skrivnostnih, še vedno nepojasnjenih okoliščinah omahnil z okna delovnega kabineta v praški palači Černin, sedežu češkoslovaškega zunanjega ministrstva. Padec v globino, ki je fatalno spominjal na ominozne praške "defenestracije", je naznanil konec upanja na demokratično prihodnost češkoslovaške države. Najsi je šlo za samomor ali umor v režiji stalinističnih tajnih služb, na kar kažejo najnovejše raziskave, je smrt Jana Masaryka po besedah ameriškega diplomata Georgea

.....
⁴⁵Foreign Relations of the United States, Vol. 4. US Department of State, Washington DC, 1948, str. 741-742.

⁴⁶Obširneje o češkoslovaškem odnosu do Trsta gl. Gl. Borut Klabjan: Češkoslovaška in tržaško vprašanje. V: Vojna in mir na Primorskem. Zbrali in uredili: Jože Pirjevec, Gorazd Bajc, Borut Klabjan. Annales, Koper 2005, str. 165-182.

⁴⁷Janko Jeri: Tržaško vprašanje po drugi svetovni vojni. Tri faze diplomatskega boja. Cankarjeva založba, Ljubljana 1961, str. 165.

⁴⁸Diego de Castro: La Questione di Trieste. L'azione politica e diplomatica italiana dal 1943 al 1954. Vol. 1. Cenni riassuntivi di storia della Venezia Giulia sotto il profilo etnico-politico. Il dissolvimento della Venezia Giulia e la fase statica del problema. Lint, Trieste 1981, str. 494.

⁴⁹V nekem arhivskem dokumentu, shranjenem v Narodnem arhivu v Pragi, je v zvezi z ladjo tržaškega Lloyda, s katero je Jan Masaryk verjetno leta 1913 pripotoval v Trst, zabeležena naslednja komična prigoda: "Kapetan ladje, poitalijančeni Slovenec, se je imenoval Ettore Car. Masaryk mu je pripomnil, da bi si lahko dal poitalijančiti celo ime v Ettore Imperatore. Zaradi tega se kapetan z njim ni več pogovarjal in je zavrnil rokovanje tudi z njegovim očetom, profesorjem Masarykom..." Klabjan: Op. cit., str. 166, f. 2.

⁵⁰Jestliže budu nucen volit mezi Západem a Východem, zvolím Východ. A zabije mě to!" http://masarykovaspolecnost.info/masarykovaspolecnost/ml9802_03.htm, 24. 9. 2007.

Kennana bolje kot vse drugo dramtizirala smisel tistega, kar se je pravkar zgodilo v tej deželi.⁵¹ Na pogreb priljubljenega državnika so se zgrnile množice državljanov države, od "Matere Evrope" že ločene z "železno zaveso". Pokopan je bil poleg matere in očeta v majhnem kraju Lány pri Pragi, kjer se mu je leta 1990 pridružila tudi Plečnikova prijateljica, sestra Alice, umrla leta 1966 v Združenih državah Amerike.

Letni dvorec Lány, ki ga je slovenski arhitekt Jožef Plečnik preuredil posebej za njegovega očeta, po prelomu s totalitarnim režimom znova služi kot rezidenca demokratično izvoljenim češkim predsednikom. Nedaleč od groba družine Masaryk stoji slok obelisk, okronan z zlato skulpturo češkega leva. Plečnik je dal nanj vklesati napis: "KRHEK SEM KOT SVOBODA." Zdi se, da ta *memento* izvrstno ponazarja tudi Janovo tragično življenjsko usodo.⁵²

⁵¹Cf.: G. F. Kennan: Memoari 1925-1950. Otokar Keršovani, Rijeka 1969, str. 273.

⁵²Krajša verzija tega prispevka je pod naslovom "Volá Londýn'. Slovenija in Slovenci v londonskih govorih Jana Masaryka" leta 2003 izšla v "Razpravah in gradivu" Inštituta za narodnostna vprašanja v Ljubljani.